

SKLADNJA

Stavek in besedilo sta najbolj tipični jezikovni tvorbi. Sporazumevamo se s stavki in besedilom. Sta najvišji jezikovni ravnini, ker vsebujeta nižje jezikovne ravnine. Sta večbesedni obliki. Stavek je lahko samostojno besedilo, ni pa vsak stavek zaokroženo besedilo, ampak samo del. Govorimo lahko o govornih in zapisanih oblikah. Govorjena oblika je primarna. Pri obeh razlikujemo površinsko in globinsko plast. Stavek in besedilo sta vezana na dejanskost. V notranje sporočilo vključujem tudi okoliščine govornega. Stavek in besedilo imata družbeno razsežnost - namen. Jezik in besedilo nosita poleg osnovnega sporočila še sopsoročila. Besedilno dejansko predstavlja fragmentalno (po delčkih). Čeprav so besede v stavku zapisane linearno v zaporedju (v isti ravnini), pa med deli stavka in besedila obstajajo hierarhična razmerja. Z nadsegmentalnimi glasovnimi pojavi, intonacijo in premori dodatno podarjamo pomenske poudarke.

Pomen

Stavek in besedilo sta pomensko zelo nabiti jezikovni enoti, zato, ker se v stavku najprej seštevajo vsi besedni pomeni, ko delam besedne zveze specializiram pomene. Pri dokončnem pomenu sodelujejo tudi okoliščine govornega in zlasti namen. S kopičenjem besednih pomenov lahko dosežemo ravno nasprotno (humor, satira, ironija). Dokončen pomen je odvisen tudi od naslovnika.

SKLADNJA

Skuša povedati kaj je skladijska enota oz. podenota. Zanimajo jo tudi njeni osnovni deli. Zanimajo nas razmerja/odnosi med eli stavka.

Skladijska enota - stavek

Je najprej govorna tvorba(izrek), ki ima značilen tonski potek. Je logična in smiselna enota. Osnovna skladijska enota je nekje med besedo in besedilom. Samostojna beseda je že lahko stavek in stavek je že lahko besedilo. Največ stavkov je večbesednih. Besede v stavku lahko zamenjamo in pomen ostane enak, ali pa se poruši. Stavek ima samosvojo notranjo strukturo. Razdelimo jo lahko na posamezne dele med katerimi obstajajo različni odnosi.

Odnosi - razmerja v stavku

Ko beseda vstopi v stavek sproži različne odnose do drugih besed. Skladijski odnosi:

- Družljivost: nerazdružljivo povezane, manj povezane, nepovezane. Vse besede ne morejo vstopati v odnose z vsemi besedami. Beseda se lahko družijo s tistimi besedami, s katerimi je pomensko sorodna.
- Slovnicična družljivost: družijo se lahko samostalnik in pridevniška beseda, glagol in prislov, glagol in samostalnik, glagol in pridevnik. Ne moreta se družiti glagol in števnik.

Ujemanje med besedami je prekrivanje slovnicičnih lastnosti. Določena beseda v stavku ob sebi zahteva besedilo v določenem sklonu. Primik - gre za druženje dveh besed, ki sta očitno družljivi, vendar nimata skupnih slovnicičnih lastnosti.

Stavčni pomen - osnovni pomeni besed se v stavku lahko spreminjajo. V stavku besede dobijo dodatne sklonske pomene. Stavek povzema dejanskost. Lahko je resničen ali neresničen. Stavek lahko vsebuje sporočanski ali pragmatični pomen. Končni pomen stavka je odvisen od stavčnih pomenov, povzemanja resničnosti, sporočanskih dodatkov.

Upovedovanje - besedam dam stavčno obliko. Osnova stavka je propozicija ali pomenska podstava. Bistvo v stavku so polnopomenske besede s svojim

pomenom. Preoblikovanje propozicije – s polnopomenskimi besedami ustvarjam različne različice stavka. V stavku se pojavljata dogajanje in udeleženci (pri modifikaciji jih natančno določam in spreminjam). Modifikacijske določitve:

- Kolikostno določevanje: določam število udeležencev. Določam s slovničnim številom, števnik, količinskimi izrazi, mernimi prislovi, ponavljalnimi glagoli, faznimi glagoli.
- Istovetnost: kazalni zaimki, istostni
- Nikalnost: zadeve zanikamo s členkom ne, antonimi (nasprotnimi pomeni). Večkratno zanikanje (Nimam nobene sestre). Stopnjevalno zanikanje (ni niti pameten niti bogat)
- Stopnjevanja: glagoli, samostalniki (baraba-lopov), pridevniki (nalit-okajen), merni prislovi, stopnjevalna obrazila (suhljat)
- Časovna določila: določitev z glagolskimi časi, časovnimi prislovi, s ponovitvami. Časovna sosledja – hkratnost, zaporednost (preddobnost in zadobnost).
- Prostorske določitve: nanašajo se na udeležence govornega dogajanja. Na sporočevalca, naslovnika ali oba.
- Hierarhizacija ali izpostavljanje udeležencev: udeleženca skrijemo (Pravijo, da je tam lepo), udeleženca prikrijemo (Ugotovili smo).

Gotovostna določitev – odnos do povedanega

Negotovost ali gotovost (izražena s prihodnjikom). Izražam lahko svoje ali drugo hotenje.

Določitev skladijskega naklona – vsebino lahko ugotavljam. Vprašalnost (določevalna in dopolnjevalna), pozivnost (zahteva, da nekdo neko stvar stori, izražena z velelnikom, naklonskim glagolom, velelnim medmetom), želelnost (govoreči želi, da se nekaj zgodi), nestrinjanje.

POVED IN STAVEK

Poved je samostojna smiselna enota sporočila (najmanjša enota). Je zaključeno smiselno sporočilo. Je kraše samostojno besedilo. Oblikovno in dolžinsko je poved neodvisna.

Stavek je najmanjša praviloma popolna skladijska oblika, v kateri nastopa dogajanje/stanje in osebek ali imenska fraza. Med sestavnima deloma stavka obstaja prisojevalni odnos, ki se izraža v stavčnem ujemanju. Poved je lahko enostavčna ali večstavčna. Poved je sporočilna enota, kjer me oblika ne zanima. Stavek pa je relativno določena skladijska enota, ki ima tudi jasne oblike. Če je poved večstavčna so lahko stavki nizani:

- priredno
- podredno (ni samostojnih stavčnih struktur, ki so nujno povezane)
- soredno (večstavčna besed, v kateri med stavki ni nekega prirednega ali podrednega razmerja, gre za sobivanje)

Stavek

Popolna stavčna struktura je dvodelna in ima osebno glagolsko obliko. Stavčni ustrezniki – ni osebne glagolske oblike ali osebka. Z lahkoto ga spremenim v pravi dvodelni stavek. Pastavki – zelo okrnjene stavčne strukture. Popolni stavek – dvodelna oblika in vsebuje imensko frazo (nekdo, nekaj) in glagolsko frazo (dogajanje/stanje).

Glagolski enodelni stavki:

- brezosebno: Zunaj dežuje
- glagolski enodelni stavek s prislovnim določilom: v nogi me boli.
- z logičnim osebkom: vode nam primanjkuje.

- splošni osebek: črke se slabo vidijo.

Neglagolski enodelni stavki:

- Samostalniški: Gimnazija Poljane
- pridevniški: Krasno!
- Členkovni: res.
- Povedkovniški: Tiho!
- Nedoločniški: Ne odpirati oken!
- Medmetni: Ah!

Polstavki

V polstavčnih strukturah ni osebne glagolske oblike. Imam pa dele iz katerih si lahko z lahkoto osebno glagolsko obliko domisljam.

- deležijski (deležje): Sedeč na balkonu, je gledala proti mestu.
- deležniški (deležnik): Platno, razpeto nad stadionom, je vrglo v zrak.
- nedoločniški (nedoločnik): Imam pravico dobiti del posestva.
- Pridevniški: Kozarec, poln vode, se je prevrnil.
- Samostalniški: Prešeren, znani pesnik, se je rodil v Vrbi.

Lahko jih spremenim v popolne stavčne strukture.

STAVEK KOT STRUKTURA IZ SESTAVNIH DELOV + RAZMERJA

Stavek je najmanjši smiselni in urejen izrek. Zanj očitno obstajajo urejevalna pravila. V stavku obstajajo pomenska razmerja (nadrejenost, druženje), razvrstitvena razmerja (linearna zaporednost, besedni red), oblikovna razmerja (določene besede vstopajo v določene odnose in dobivajo končnice)

teorija stavčnih členov

1. Povedek (aktivnost, prizadetost)
2. Osebek (vršilec ali prizadeti)
3. Okoliščine (prislovna določila)

Določanje stavčnih členov:

- Premeščanje: Besed ne moremo premeščati lahko pa premeščamo posamezne dele/skupine besed. Nadvse zadovoljna mama sedi v na novo opremljeni kuhinji. □ V na novo opremljeni kuhinji sedi nadvse zadovoljna mama.
- Nadomeščanje: Nadvse zadovoljna mama sedi v na novo opremljeni kuhinji. □ Tudi zadovoljna mama sedi v na novo opremljeni kuhinji.
- Opuščanje: Nadvse zadovoljna mama sedi. Najlažje izpustimo osebno glagolsko obliko (v na novo opremljeni kuhinji).
- Širjenje: Sedi v kuhinji, ki smo jo pred tremi meseci na novo opremili..
- Spraševanje po določenih skupinah besed: Kje sedi mama?

Stavčni člen je del stavka, ki ga ugotovim z metodami in ko ga ugotovim, ugotovim tudi njegovo pomensko vlogo v stavku in obliko (npr. Osebek vedno v imenovalniku). Osebna glagolska oblika je osrednji del stavka. Osebna gl. oblika zahteva ob sebi določeno število udeležencev. Imamo obvezne udeležence in neobvezne.

Različne možnosti vezljivosti:

- brezvezljivi stavek: Bliska se.
- novezljivostni stavek: Oče spi.

- Dvovezljivostni stavek: Tina piše pesmi.
- Trovezljivostni: Oče ga je vrgel iz hiše.
- Štirivezljivostni: Spraševala ga je podrobnosti o dogodku.
- Petvezljivostni: Zdravniki so mu v žilo s sondo vstavili razpiralo.

Ločimo lahko levo vezljivost (osebek) in desno vezljivost (vse ostalo).

Osebek

Osebek je lahko vršilec, nosilec stanja, prejemnik, orodje, prizadeti. Splošni osebek: govori se, pravijo, človek bi ponorel. Logični osebek: sanjalo se ji je, zdelo se mu je. Vprašalnica kdo ali kaj? Pri zanikanju se sprašujemo koga ali česa? Osebek je najpogosteje v imenovalniku, včasih v rodilniku (zanikanje). Osebek je tesno povezan s povedkom, osebek povedku določa obliko.

Povedek

Pomensko osrednji del stavka. Niso vsi povedki enaki (statični in dinamični). Statični: Dobil sem novo kolo. Dinamični: Celo jutro divjam po stanovanju. Po povedku se težko vprašam. Prepoznam ga: po osebni glagolski obliki. Ni enobesedna oblika, lahko je zložen, dvobeseden (znam plavati -> ob polnopomenskem gl, se pojavijo polnopomenske besede, ki dajejo pomen). Povedek lahko v izjemnih okoliščinah tudi izpustim (Vsi domov!). Povedek se mora ujemati z osebkom.

Predmet

Stavčni člen, ki je prizadet od povedkovega dogodka. Predmet je lahko samo ob dejavnih glagolih. Niso vsi enaki. Direktni ali neposredni – Berem knjigo, gledam ptice. Notranji ali efektivni: Kopati jamo. Vprašalnice po sklonu razen po imenovalniku. Prislovno določilo ima prednost pred predmetom. Predmet je lahko izpuščen.

Prislovna določila

- Kraja: kje, kam, kod
- Časa: označuje obdobje, kdaj.
- Načina: kako, (potiho)
- sredstva: s čim, kako, na kakšen način
- Mere: sploh ni jedel
- Ozira: glede na
- Vzroka: od veselja
- Namena: čemu, s kakšnim namenom
- Pogoja: pod kakšnim pogojem
- Dopusčanja: kljub

Prilastek

Je del stavčnega člena. Vprašalnice kakšen, kateri, čigav. Poznamo:

- Navaden prilastek: prilastek na levi strani (lep fant), desni prilastek (ločimo ujemalni – ptica pevka, vse se sklanja skupaj in neujemalni – odhod vlaka) in primik (pot domov). Prilastek da jedru pomen, ta pa njemu obliko.
- Povedkov prilastek: samo ob polnopomenskih glagolih. Primer: utrujena se je vrnila domov. Pomensko določa povedek, hkrati pa osebek in predmet. Lahko ga spremenim v samostojni stavek.

Stavčni člen je smiselni del stavka, ki ima samosvoj pomen. Stavčni členi so lahko enobesedni (goli) ali večbesedni (večbesedna zveza ali stavčna fraza). Določene

besedne vrste zavzemajo mesto določenih stavčnih členov. Stavčne besede ne morejo biti stavčni členi, le njihov del. Možnosti tvorbe besednih zvez:

- Priredna besedna zveza: enakovrednost. Mama in oče kuhata kosilo doma.
- Istorečnost ali raznobesednost
- Pristavki: na drug način isto povem.
- Podredne besedne zveze (jedro + določilo): samostalniška (ptica selilka), pridevniška (zelo lep), prislovna (zelo počasi), glagolska (moram delati), povedkovniška (lahko študiraš).

RAZVRSTITEV ODVISNIKOV

Trije tipi odvisnikov:

- Samostalniški: odvisnik nadomešča samostalniško besedo.
- Pridevniški: odvisnik nadomešča pridevniško besedo.
- Prislovni: nadomeščajo prislove.

Osebkov odvisnik - Po njem se sprašujemo kot po osebkju. Osebkov odvisnik nadomešča osebek. Povedkov odvisnik - nadomešča povedkovo določilo. Odvisnik povedkovega prilastka nadomešča povedkov prilastek. Predmetni odvisnik - nadomešča predmet. Prislovni odvisnik - prostorski, časovni, načinovni, primerjalni, posledični, vzročni, namerni, pogojni, dopustni. Prilastkov odvisnik - kakšen, kateri, čigav.

Nekatere odvisnike lahko prepoznamo po vezniki, ki so za njih značilni.

PRIREDNI ODNOSI

Enakovredni odnosi. Enakovredni priredni odnos se pojavi v:

- stavčnem členu: brat in sestra študirata medicino.
- med samostojnimi stavki: Sam delam domačo nalogo, sestra pa gleda tv.
- istostopenjski odvisniki: ko vstanem in ko použijem zajtrk, se takoj odpravim v mesto.
- samostojne povedi: Ostali smo pri teti. Kmalu smo se navadili na novo okolje, ki nam je bilo zelo všeč.

Priredno zložena večstavčna poved

Nastopajo predvsem samostojni stavki, med katerimi se pojavlja priredni odnos. Dva dela stavka, eden je jedrni del, drugi pa spremljevalni. Pojdi, vendar se kmalu vrni.

- Vezalo priredje

Tone spi in smrči - istodobnost/hkratnost

Padel je s kolesom in se hudo potolkel po glavi. - zadobnost/zaporednost.

- Stopnjevalno prirednje

Ni bila samo žalostna, ampak se je zelo jezila nad profesorjem. - ne samo, ampak tudi.

- Ločno priredje

Jedna sta oba dela. Povej resnico ali pa te prisilimo do nje.

- Protivno priredje

Kontrast (delno nasprotje): Oče ves dan dela, otroci pa se podijo okrog hiše. Nasprotje (prava protivnost): Vse vem, pa ti ničesar ne bom povedal. Protivna zamenjava (ampak): Ni več podiral ampak zidal. Izvzemanje (del je v nasprotju): Vsi smo šli na koncert, le Tine je ostal doma.

- Posledično - sklepalno

Mislím, torej sem.

- Pojasnjevalno

Drugi del na drugačen način pove prvi del. Vrnil se je pozno in sicer se je vrnil proti jutru.

Mnogovezje - pri vezalnem, stopnjevalnem in ločnem priredju je lahko več samostojnih stavkov. Brezvezje - Priredje brez vezniške besede. Tip brezvezja prepoznamo tako, da poskušamo vstaviti ustrezen veznik.

BESEDNI RED

Zapovrstnost besed v stavku:

- Obvezni besedni red: prvine, ki so obvezne. Predlog je zmeraj pred samostalniško besedo.
- Priporočeni besedni red: praviloma obstaja, v izjemnih primerih pa ga lahko spremenim. Stavčni členi so na prvem mestu, nato pa ostali členi.
- Zaznamovani besedni red: načrtno spreminjanje besednega reda. Vse lahko damo na prvo mesto, razen nenaglašanih besed ne.

Kriteriji za določanje besednega reda:

- Členitev po aktualnosti: vsak stavek je grajen iz dveh delov - izhodišča in jedra. Jedro je najvažnejša informacija v stavku. Jedro stoji na koncu stavka.
- Stavčnočlenska ureditev: Na prvem mestu osebek, na drugem povedek, sledijo predmeti in prislovna določila.
- Besedni red v besednih zvezah: v besednih zvezah so prilastki levo od jedra, desni prilastki pa desno od njega. Predlog stoji pred samostalniško besedo.
- Naslonski niz: Nenaglašena beseda praviloma ni na prvem mestu. Nekaterne besede se naslanjajo na besedo za seboj.

STAVČNI RED

- Priredja: V vezalnem in ločnem priredju je zaporednost irelevantna.
- Odvisniki: Prilastkov odvisnik je desni prilastek in mora stati za besedo, ki jo pojasnjuje. Vsi odvisniki, ki se začnejo z veznikom da, stojijo za glavnim stavkom. Oziralni odvisniki stojijo pred glavnim stavkom. Vsi drugi odvisniki lahko stojijo na različnih mestih.